

УДК 82. 0 : 82 - 1 / - 9

ББК 83. 0

АНАЛІЗ ТЕОРІЇ ЖАНРІВ ІГОРЯ КАЧУРОВСЬКОГО В КОНТЕКСТІ БАГАТОВІКОВОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ

К. І. Кубишкіна

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Інститут філології, кафедра української літератури
м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57; тел. +380(342) 59-60-74;
e-mail: kaf.lit@ukr.net*

У статті проаналізовано запропоновану Ігорем Качуровським класифікацію великих, малих та середніх епічних жанрів. Запропоновано аналіз схеми епічних жанрів дослідника крізь призму слов'янської жанрової типології. Висвітлено питання історії жанру. Визначено жанрову специфіку новели. Встановлено підхід до класифікації жанру роману.

Ключові слова: *жанр, епічні жанри, головні жанри, периферичні жанри, жанрова типологія, класифікація жанру роману, новела.*

Категорія жанру залишається дискусійною і досі викликає живу полеміку не лише щодо визначення, але й існування в принципі. Особливо активно і динамічно суперечка навколо жанрів і стилів розгорнулася в ХХ ст., проте всі спроби “скасувати” жанр насправді лише зміцнили реальні позиції жанру, довели його перспективність.

Незважаючи на колосальну кількість наукових праць, створених упродовж тривалого розвитку світового літературного процесу, багато питань жанрології залишаються невирішеними та дискусійними. Це пов'язано насамперед із такою властивістю жанрів, як здатність до трансформації.

Проблематику епічних жанрів досліджували: М. Бахтін, Н. Бернадська, Т. Бовсунівська, І. Денисюк, Б. Іванюк, Є. Мелетинський, М. Петровський та ін.

У світовому літературному процесі жанри постійно трансформуються, одні зміщуються на периферію, інші, навпаки, виходять на перший план.

Тому нам видається **актуальним** аналіз ієрархії епічних жанрів, представлених у дослідженні І. Качуровського “групами оповідання та новели”, питання ототожнення та розмежування науковцями малих, великих і середніх епічних форм. Окремим завданням є визначення класифікації жанру роману, якою послуговувався дослідник.

Метою дослідження є встановлення особливостей генологічної концепції Ігоря Качуровського.

Розвиток літератури можна поділити на 2 великі етапи: канонічні епохи (і відповідно, жанри – це період від зародження літератури як виду мистецтва до XVIII ст.) та неканонічні (XIX-XXI ст.).

Канонічними можна вважати жанри, структури яких орієнтовані на певні “вічні” зразки, тобто суворо регламентовані як тематично, так і структурно. Натомість твори неканонічних жанрів не мають на меті наслідування певних успадкованих форм. Два види жанрових структур співіснують упродовж багатьох віків, але до середини XVIII ст. домінували канонічні жанри.

До канонічних жанрів традиційно відносять епічну поему, оду, трагедію, комедію, байку, новелу. Серед неканонічних жанрів найскладнішим і найрізноманітнішим у конкретних проявах є жанр роману. Також неканонічними є повість, оповідання, елегія.

Серед епічних творів традиційно розрізняють малі (новела, оповідання), середні (повість) і великі форми (роман) [10, т. 1, с. 364-365].

Автори О. Галич, В. Назарець і Є. Васильєв з-поміж епічних жанрів виокремлюють великі (роман, епопея), середні (повість) і малі (новела, оповідання, есе, нарис, флейтон, памфлет, міф, легенда, притча, казка) [4, с. 261]. Більшість учених до малих епічних жанрів відносять новелу, оповідання, казку, байку, притчу, нарис, есе [5, с. 123]. І. Качуровський усі епічні жанри поділив на групи оповідання та новели [9, с. 168]. Схема сюжетної прози вченого виглядає так: група оповідання (роман, повість, оповідання) і група новели (анекдот, новела-мініатюра, новела). Оскільки дослідник повідомляє, що різниця між жанрами всередині кожної групи лише кількісна [9, с. 169], то можемо стверджувати, що роман та повість у І. Качуровського належать до великих епічних жанрів, а анекдот і новела-мініатюра – до малих. Зі слів дослідника, який співвідносив власне оповідання та новелу [9, с. 169], ці жанри вважатимуться середніми. Окрім кількісних характеристик, учений розглядав ще трансформації та модифікації жанрів у процесі виникнення та становлення. У цьому контексті І. Качуровський погоджується з визначеним взаємозв'язком між новелою та романом. На його думку, роман – це сума цілого ряду новел, при чому стрижнем роману є один чи кілька героїв, що проходять через новели, еднаючи їх таким чином [9, с. 169]. Логічним, на думку дослідника, є зіставлення між новелою та анекдотом, новелою та казкою, але не вистачає порівняння новели з притчею [9, с. 154]. Якщо взяти суфійські притчі, то часом вистачає відкинути авторське моралізування, щоб отримати новелу в чистому вигляді.

Є. Мелетинський із цього приводу писав, що “оповідання відрізняється від новели головним чином меншою мірою жанрової структурованості, більшою екстенсивністю. Від анекдоту, одного з найважливіших джерел новели, її в основному різнить, по-перше, більший ступінь наративного розгортання і вихід за межі анекдотичної ситуації, по-друге, можливість іншого, не комічного, а наприклад, трагічного чи сен-

тиментального колориту, без усяких анекдотичних парадоксів. Вплив анекдотичної стихії протягом всієї історії новели посилює її жанрову специфіку – в анекдоті сконцентровані найважливіші елементи новели. Від байки новела різниться відсутністю зооморфності основних персонажів, алегоризму і обов'язкової дидактичної спрямованості, часто вираженої у спеціальній сентенції. Відмова від дидактичної ілюстрованості відділяє її від так званих “прикладів” [12, с. 5]. Новела у І. Качуровського представлена трьома жанрами: анекдотом, новелою-мініатюрою та власне новелою. Група ж роману включає оповідання, повість і роман. Дослідник співвідносить оповідання та новелу, натомість повість та роман не мають відповідників у групі новели [9, с. 168]. Автор повідомляє, що різниця між жанрами всередині кожної групи лише кількісна, хоча О. Сулима головною різницею між оповіданням та новелою вважає зміст [9, с. 169]. Думки науковців сходяться на тому, що для українського літературного процесу характерна тісна взаємодія розповідних жанрів усної народної творчості та літератури. Так, жанроутворювальний вплив на роман мала казка шляхом запозичення вимислу як необхідної умови становлення прози. Саме новелу-казку, за словами І. Качуровського, можна вважати матір'ю чистого жанру новели, який відомий ще з часів древнього Єгипту. І. Франко перекладав єгипетську новелу-казку “Сатні і Табути”. На жаль, перекладач викинув надприродну розв'язку і тим позбавив твір його новелістичності. Слід зазначити, що новелу-казку слід відрізнити від фантастичної новели, де елементи фантастики можуть входити в сюжет від експозиції до кульмінації включно, але розв'язка не має в собі нічого надприродного [9, с. 169]. У результаті цього казка переростає в новелу, яка є предтечею роману, що можна спостерігати в російській літературі. Необмежену кількість варіантів дає новелістична сюжетобудова з розв'язкою, а найпримітивніший, за дослідженням І. Качуровського, новелістичний сюжет будується на мотиві сну [9, с. 169].

Фольклорні жанри дали народження новим літературним жанровим формам: “фабльо-новелі” (фран.), “шванкам-фацетіям” (нім.), “новелі карте” (ісп.) та “оповіданню” (укр.). Можна сміливо стверджувати, що трансформації цього суперечливого жанру не є показником його “несформованості” як самостійного жанру, а навпаки доводять, що жанр розвивається [9, с. 160-165]. Послідовний розквіт жанрів у дослідженні І. Качуровського виглядає так: анекдот (епоха Каролінгів); новела – XIV вік (Боккаччо); оповідання – XVI ст.; безсюжетне оповідання – межа XIX – XX ст [9, с. 169]. Дуже часто в теоретичних працях немає чіткого розподілу жанрів роману, повісті, оповідання. Ці терміни часто використовуються як синоніми. Це пов'язано з тим, що саме у східнослов'янській традиції часто ототожнювалися терміни “роман” і “повість”. Не обійшлося також без впливу польської жанрової системи, у якій роман не розмежовується з повістю. Досвід тогочасного російсь-

кого літературознавства, де розрізнялися терміни “роман” та “повість”, ігнорувався українськими вченими. І. Франко ж порушив принцип протяжного епічного романного часу і художньо відтворив його спресовано, фрагментарно, користуючись поетикою новели. З приводу ототожнення оповідання і новели дослідник М. Петровський писав: “Розповідь (новела) становить собою інтенсивний тип організації художнього часу і простору, що передбачає доцентрову єдність дії, у ході якої здійснюється випробування, перевірка героя або взагалі будь-якого соціально значущого явища за допомогою однієї або декількох однорідних ситуацій, так що читацька увага зводиться до вирішальних моментів у житті дійової особи або явища загалом. Звідси сконцентрованість сюжетно-композиційної єдності, одноплановість мовного стилю і малий обсяг як результат цієї концентрації” [14, с. 117]. Н. Николюкін спростив завдання, просто поставив знак рівності між новелою і оповіданням, заявивши: розповідь – російський термін для новели [13, с. 125-163]. У жанровій системі кожної епохи і кожного художнього напрямку є жанри, до яких прикута особлива увага. Для роману це, передусім, період реалізму та натуралізму. Замислюватися над жанровим визначенням свого твору надто стали в XIX ст. крізь призму “романтизм – реалізм – натуралізм”. Стосовно роману змінилось навіть його місце в ієрархії жанрів. Якщо жанрові системи реалізму та романтизму відрізнялись одне від одного ясно вираженою специфікою, то натуралізм не створював власної системи жанрів, а брав її в реалістів, посилюючи значення епічних жанрів, а в ієрархії – роль роману та фізіологічного нарису.

Найприйнятнішою для І. Качуровського стала класицистична теорія, за якою дослідник при визначенні сутності жанру спирається на величину тексту та встановлює певну залежність між нею та змістом. Роман – неканонічний жанр, який зазнав великих змін упродовж свого розвитку. Виходячи з цього, І. Качуровський розглядав жанрові зміни роману в різні літературні періоди та зупинив свою увагу на найпоказовіших з них. Насправді за допомогою кількісних критеріїв визначити роман неможливо, варто лише говорити про тяжіння до максимального або мінімального обсягу творів цього жанру. Саме проблема обсягу, наприклад, украй заплуває розрізнення роману та повісті. Подібний прецедент зустрічаємо в художній спадщині В. Домонтовича, І. Франка, О. Кобилянської, Т. Осьмачки й У. Самчука. Першим спробу розмежувати повість і роман у вітчизняному літературознавстві зробив В. Домбровський, який зазначив, що різниця між ними не квалітативна, а квантитативна, проте предмет художнього дослідження в обох жанрах спільний [17, с. 24]. Згадаємо також відому тезу М. Бахтіна про те, що роман є “неготовим жанром” [1, с. 447]. Жанр шахрайського роману вніс багато нового і плідного в літературу, тому вартий особливої уваги. У ньому було створено новий тип сюжету, побудованого на матеріалі реальної, неприкрашеної дійсності. Кращі твори цього жанру мали вели-

кий вплив на розвиток роману в різних країнах Європи у XVII-XVIII ст. Окремі його тенденції і прийоми нерідко оживають і в романі ХХ ст. І. Качуровський навіть дещо розширює рамки піккарескної літератури. Видається дивним, що І. Качуровського зацікавив один із основних жанрів іспанської літератури доби Відродження – шахрайський роман, адже у працях інших дослідників він знаходиться на периферії жанрової парадигми. Аналізуючи жанр шахрайського роману, слід зазначити, що своїми коренями він сягає східної новели. Проте саме етапи іспанського “*novella picaresca*” окреслюють траєкторію розвитку цього жанру – від народних фольклорних джерел, автобіографічного оповідання, анонімної повісті до серії крутійських повістей і романів. Піккарескний роман викликав неабиякий інтерес І. Качуровського, адже саме він є раннім етапом розвитку європейського роману. Піккарескний жанр активно взаємодіє з житійною літературою, зі сповіддю, проповіддю, новелою, сатирою. На жаль, дослідник не розглядає піккарескний роман у протиставленні до лицарського. І. Качуровський, як і Б. Томашевський, усе ж уважає жанр піккарескного роману історично завершеним, що остаточно вичерпав себе до середини XVII ст. і мав особливу цінність, оскільки окремі його тенденції і прийоми нерідко вживаються і в романі ХХ ст. [9, с. 179]. Крутійська новела з’являється поруч з повістю та романом. Разом з готичним романом, готичною поемою, повістю та новелою розвивається романтична балада [9, с. 179]. З огляду на літературу Європи, І. Качуровський ділить “нашу” літературу на неповну (перші сорок років ХІХ ст.), адже ми мали лише такі жанри, як бурлескна поема, водевіль, пісня, байка, псалом, прозова оповідка, та повну (підрадянська література 1920-х рр.), і бракувало в ній насамперед жанрів релігійного характеру, а також готичних новел та романів [9, с. 190]. Коли в Англії сформовано жанр реалістичного роману, саме у цей час спостерігається виникнення нового літературного жанру – роману готичного. І. Качуровський вказує на тонку межу між готичною літературою та звичайною казкою.

У США витворюється розгалуження готичного жанру шляхом розчленування основних його складників: таємниці та жаху. Так постає англійський “роман таємниць”, який, як і “роман веселої мандрівки”, І. Качуровський визначає периферією (субжанрами) серед жанрової ієрархії [9, с. 218-223]. Отже, можна стверджувати, що дослідник у своєму доробку скористався традиційним поділом жанрів художньої словесності, поділивши їх кількісно на великі, середні та малі. І. Качуровський свідомо надає перевагу “улюбленим” жанрам. Статус “улюблених” отримали новела, готичний та піккарескний романи. Окрім жанру роману, який викликає безліч дискусій, неоднозначною залишається і новела, яка у літературах різних народів набула відмінного від традиційної класифікації статусу. В Італії за новелою закріпилося жанрове визначення оповіді “анекдотичного” побутового змісту. В іберійському світі

поняття “новела” недиференційоване: те, що складає чотири окремі жанри (роман, повість, оповідання, новела), для іспанця вичерпується терміном “новела”. Іноді, правда, як зазначає І. Качуровський, говорять про “коротку новелу”, коли її треба відрізнити від “просто новели” – роману. Якщо ж порівнювати з поетиками інших народів, то побачимо, що у них є поняття “роман” і “новела” (часом її ототожнено з оповіданням), але немає повісті. Роман може складатися з групи новел, об’єднаних спільним героєм чи героями. Як наслідок, виникає три типи ускладнень новели: новела в рамці, багатострижнева та багатOVERшинна новела [9, с. 169]. Саме тому у світовій літературі трапляються жанрові гібриди, зокрема – повісті або романи з новелістичним закінченням, яке не відповідає великомасштабності цілого твору. Ми ж, як і І. Качуровський, розглядаємо новелу з погляду слов’янської жанрової типології, яка і за кількісним обсягом, і за тематикою коливається в межах “оповідання – повість”, що, як уже говорилося, часто призводить до їх ототожнення. Жанрові модифікації, на відміну від канонічних жанрів, включають не просто невмирущі елементи архаїки, а їх сучасний варіант. І. Качуровський у праці “Тенерика і архітектоніка” виділяв основні жанри та субжанри. Г. Поспелов, зважаючи на змістовність жанру, розподіляє жанрові форми на “зовнішні” та “внутрішні” (зі специфічним жанровим змістом), а жанровий зміст визначає як історично повторюваний аспект проблематики творів [15, с. 207]. Б. Томашевський та Б. Іванюк, окреслюючи поняття жанрової домінанти, не визначають субжанрів, натомість виділяють жанр-вставку, до яких зараховують молитву, епітафію, анекдот, притчу [8, с. 9]. На відміну від вищезгаданих, були випадки й абсолютного ігнорування ієрархії жанрів. Саме тому І. Качуровський і ряд дослідників вдавалися до прогнозованого виходу з ситуації жанрової кризи, а саме до визнання певних аномалій жанру та їх систематизації. Серед усього розмаїття жанрових різновидів роману найбільше зацікавили І. Качуровського готичний і шахрайський роман, роман “веселої мандрівки” та “роман таємниць”.

У “Тенериці та архітектоніці” автор не подає власної класифікації роману, адже в дослідженні відсутній загальний огляд роману як такого. Серед великої кількості класифікацій зупиняємо свою увагу на чотирьох загальновідомих: *класифікація за тематикою: соціальний, соціально-побутовий, історичний, воєнний, філософський, інтелектуальний, психологічний, сентиментальний, сатиричний, пригодницький, детективний, документальний, автобіографічний, біографічний, жіночий, науково-фантастичний, еротичний, мариністичний, урбаністичний, утопічний, антиутопічний, виробничий; *за історичним принципом: античний, лицарський, крутійський, просвітницький, готичний, романтичний, вікторіанський, натуралістичний, модерністський, авангардистський; *за стилем написання: бальзаківський, тургенєвський, фолкнерівський, самчуківський; *за типом структури: роман з ланцюговою будовою, з кіль-

цевою будовою, з паралельною будовою. Хоча І. Качуровський і не подає повної класифікації роману, проте особлива увага до піккареского, готичного, “роману веселої мандрівки” та “роману таємниць” дає змогу зробити висновок, що найбільше науковцю імпонувала класифікація, здійснена за історичним принципом. У праці І. Качуровського епос представлений групою оповідання та групою новели, серед яких традиційно можна виділити великі форми (роман і повість), середні (оповідання та новела) та малі (анекдот і новела-мініатюра) форми. У “Тенериці і архітектоніці” І. Качуровський зосереджує свою увагу на “улюблених” жанрах (роман і новела), які розподіляє на головні та периферичні. Вся історія романного мистецтва – це щоразу нові народження жанру, внаслідок чого ми маємо низку історичних форм роману, які істотно різняться між собою. Тому звернення до цієї проблеми дослідників ХХ ст. не є випадковим. Попри багатотисячолітню історію досліджень у галузі теорії літератури традиційними все ж залишаються основні родові категорії літератури – епос, лірика і драма, але от їх жанрове наповнення в ході літературного розвитку трансформується, змушуючи по-новому оцінювати жанрові рамки, ієрархію жанрів, їх співвідношення один з одним. При вивченні літературних явищ виявилися зміни не тільки в якісно-змістовних компонентах кожного жанру, а й у кількісних показниках сформованих прозових форм. Без розв’язання проблеми жанру неможливе створення теорії роману. У нашому розумінні жанр – це художнє ціле, у якому взаємодіють домінантні та змінні ознаки.

Попри те, що вивчення проблематики жанрології розпочалося давно, виникає багато спірних питань, які потребують детальнішого розгляду. Зокрема, у дослідженні І. Качуровського, проблема жанру роману та новели (улюблених жанрів ученого) залишається однією з актуальних проблем сучасного літературознавства, а літературно-теоретичні дослідження жанрів зводяться до трьох проблем: етимології жанру та його назви; жанрової специфіки; трансформаційних жанрових змін. Варто підкреслити, що в запропонованій І. Качуровським схемі епічних жанрів дається взнаки орієнтація на неокласицистичну теоретичну базу.

Література

1. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / М.М. Бахтин. – М.: Художественная литература, 1975. – 504 с.
2. Бернадська Н.І. Теорія роману як жанру в українському літературознавстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.01.06 / Н.І. Бернадська. – К., 2005. – 36 с.
3. Бовсунівська Т.В. Теорія літературних жанрів: Жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману: [підручник] / Т.В. Бовсунівська. – К.: Видавн.-поліграфічний центр “Київський університет”, 2009. – 519 с.
4. Галич О. Теорія літератури: [підручник] / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв; [за наук. ред. О. Галича] – К.: Либідь, 2001. – 488 с.

5. Теория литературы: [учеб. пособие] / Т.Т. Давыдова и др. – М.: Логос, 2003. – 232 с.
6. Денисюк І. Поетика новели / І. Денисюк // Жовтень. – 1969. – №10. – С. 127-134.
7. Дуб К. Життєва конкретика жанру новели в теоретичному аспекті / К. Дуб // Роди і жанри літератури : зб. наук. праць. – Одеса: Astroprint, 1997.– С. 18-19.
8. Іванюк Б.П. Жанрологічний словник: Лірика / Б.П. Іванюк. – Чернівці: Рута, 2001. – 92 с.
9. Качуровський І.В. Генерика і архітектоніка. Кн. 2 / Ігор Качуровський. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 376 с.
10. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. – Т.1 / [авт.-уклад. Ю. Ковалів]. – К.: ВЦ “Академія”, 2007. – 608 с.
11. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром’яка. – К.: Академія, 1997. – 752 с.
12. Мелетинский Е. Историческая поэтика новеллы / Е. Мелетинский. – М.: Наука, 1990. – 275 с.
13. Николукин А.Н. Американский романтизм и современность / А.Н. Николукин. – М.: Наука, 1968. – 411 с.
14. Петровский М.А. Морфология новеллы / М.А. Петровский // Arg poetica. – М.: Высшая школа, 2000. – С. 99-189.
15. Поспелов Г.Н. Теория литературы: Учеб. для университетов / Г.Н. Поспелов. – М.: Высшая школа, 1978. – 351 с.
16. Теория литературы: в 2 т. / Н.Д. Тмарченко, С.Н. Бройтман, В.И. Тюпа; под ред. Н. Тмарченко. – Т.1: Теория художественного дискурса. Теоретическая поэтика. – М.: Академия, 2008. – 512 с.
17. Українська новелістика кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Оповідання. Новели. Фрагментарні форми (ескізи, етюди, нариси, образки, поезії в прозі) / ред. Н. Л. Калениченко. – К.: Наук. думка, 1989. – 688 с.
18. Чернец Л.В. К теории литературных жанров / Л.В. Чернец // Филологические науки. – 2006. – №3. – С. 3-12.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 21.11.2014 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Луцак С.М.,
д.ф.н., професором Астафьев О.Г. (м. Тернопіль)*

**ANALYSIS THE THEORY OF THE GENRE
BY IGOR KACHUROVSKYY IN THE CONTEXT
OF CENTURIES OF LITERARY TRADITION**

C. I. Kubyshkina

*PreCarpathians National University by Vasyl Stefanyk;
department of Ukrainian literature; 76000, Ivano-Frankivs'k,
Shevchenko str., 57; ph. +380 (342) 59-60-74; e-mail: kf@pu.ukr.lit.ua*

The article there has been analysed the classification of large, small and medium epic genres was offered by Igor Kachurovsky. There has been offered analysis of the researcher's scheme of the epic genres in the light of the Slavic genre typology There has been illuminated the history of the genre.. There has been defined the genre specificity of the short stories. There has been established an approach to the classification of the novel genre.

Key words: *genre, epic genres, the main genres, peripheral genres, genre typology, classification of the novel genre, short story.*